

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ

Ο Ζωγράφος και συγγραφέας Γιώργος Μιχαλάκης (φωτό: Γιάννης Δραμιτινός)

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

«Πες μου πως βλέπεις την ιστορία για να σου πω ποιος είσαι»

ΕΘΝΟΣ-ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Η αντίληψη που έχουμε οι Έλληνες για την αρχαία, τη βυζαντινή και τη νεότερη, ιστορία είναι δημιούργημα των τελευταίων διακοσίων ετών. Η ιστορία και η αρχαιολογία του 19ου αιώνα χρησιμοποιήθηκαν ιδεολογικά για να δικαιώσουν τα εθνικά κινήματα του 19ου αιώνα. Κάθε νέα χώρα που προέκυπε από επανάσταση, όπως η ελληνική, έπρεπε να διαμορφώσει δική της αυτονομία και νέο προσανατολισμό, γι' αυτό είχε ανάγκη να αποκαταστήσει ταυτόχρονα και το παρελθόν της, για να ενισχύσει με το κύρος του την ταυτότητά της. Αυτή τη δουλειά κλήθηκε να την φέρει σε πέρας η επιστήμη της Ιστορίας, και από κοντά η αρχαιολογία καθώς έφερνε στο φως στοιχεία, τα οποία αξιολογούσε, και τους έδινε την ιδεολογική σημασία που είχε ανάγκη να προβάλλει το νέο κράτος.

Πρίν αναφερθούμε στην περίοδο του 19ου αιώνα, θα ήταν καλό να δώσουμε μια εικόνα της εξέλιξης των αντιλήψεων από τα αρχαία χρόνια για την ιστορία.

Ο πρώτος μεγάλος εμβέλειας ιστορικός, που τον μνημονεύουμε μέχρι σήμερα είναι ο Ηρόδοτος. Αυτόν θεωρούμε πατέρα της ιστορίας. Γιατί όμως; «Διότι δεν περιορίστηκε να διαφυλάξει την ανάμνηση των κατορθωμάτων των ελληνικών και βαρβαρικών φυλών» αλλά και να δώσει κάποια εξήγηση (και πέρα απ' όλα τα' άλλα γιατί πολέμησαν μεταξύ τους) «τα τε άλλα και δι' ην αιτίαν επολέμησαν ἀλλήλοισι». Όμως, το «γιατί» του Ηρόδοτου, δεν βρήκε οπαδούς στον αρχαίο κόσμο. Ακόμα και ο Θουκυδίδης κατηγορήθηκε πως δεν είχε αντίληψη «αιτιότητας». (F. M. Cornford, Thucydides Mythistoricus). Ο Θουκυδίδης πίστευε πως τίποτα το σημαντικό δεν είχε συμβεί πριν από τα γεγονότα που περιέγραψε και πως επίσης τίποτα το σημαντικό δε θα συνέβαινε μετά.

Ο Ρωμαίος ιστορικός Λουκρήτιος συνέδεσε την αδιαφορία της εποχής του για το παρελθόν ως αιτιώδη της αδιαφορίας για το μέλλον. Σ' εκείνα τα αρχαία χρόνια το μέλλον δεν γινόταν αντιληπτό ως εξέλιξη από το παρόν, γι' αυτό το φαντάζονταν ως επιστροφή σε μια παρελθούσα «χρυσή εποχή». Είχαν μία κυκλική αντίληψη της κοινωνικής ύπαρξης που την εξομοίωναν με τις περιοδικές κυκλικές διαδικασίες των εποχών της φύσης. Μόνο ο Ρωμαίος ποιητής Βιργίλιος που στην Τέταρτη Εκλογή έδωσε την κλασική εικόνα επιστροφής σε μια χρυσή εποχή, είχε για μια στιγμή στην Αινιάδα την έμπνευση να σπάσει την κυκλική αντίληψη: Το "Imperium sine fine ded", (ένα κράτος χωρίς δεδομένο τέλος) υπήρξε μια εντελώς μη κλασική ιδέα, που κέρδισε αργότερα για τον Βιργίλιο την αναγνώριση σχεδόν χριστιανού προφήτη.

Πρώτοι οι Εβραίοι και κατόπιν οι Χριστιανοί εισήγαγαν ένα εντελώς καινούργιο στοιχείο, αξιωνώντας σαν δεδομένο ένα τέρμα προς το

οποίο κινείται η ιστορική διαδικασία. Είναι η τελεολογική αντίληψη. Απέκτησε έτσι η ιστορία με το χριστιανισμό, νόημα και σκοπό. Σκοπό που τον όριζε τώρα ο Θεός. Κατέληγε έτσι η ιστορία να γίνεται αντιληπτή ως «θεοδικία». Αυτή η χριστιανική αντίληψη της ιστορίας ως θεοδικία, δέσποσε κατά τον Μεσαίωνα. Η Αναγέννηση από τον 15ο αιώνα, αποκατέστησε την κλασική αντίληψη, ενός ανθρωποκεντρικού κόσμου και την υπεροχή της λογικής. Αντικατέστησε όμως, την απαισιόδοξη κλασική άποψη για το μέλλον, με μια αισιόδοξη αντίληψη. Ο άλλοτε εχθρικός και φθοροποιός χρόνος έγινε τώρα φιλικός και δημιουργικός.

Οι ορθολογιστές και εμπειριστές φιλόσοφοι και στοχαστές του Διαφωτισμού που εμφανίστηκαν κατά τον 17ο αιώνα ήταν εκείνοι που έδωσαν ώθηση για τις σύγχρονες αντιλήψεις της ιστοριογραφίας. Διατήρησαν την εβραιο-χριστιανική τελεολογική αντίληψη, κοσμικοποιώντας όμως το τέρμα. Η ιστορία ειδώθηκε ως «πρόοδος» με τέρμα την τελειοποίηση της ανθρωπίνης υπόστασης πάνω στη γη. Μάλιστα τους απασχόλησε το θέμα που έθιξε ο Ηρόδοτος, δηλαδή το θέμα των αιτιών στην ιστορία.

Ο Μοντεσκιέ στο βιβλίο του «Σκέψεις πάνω στα αίτια του μεγαλείου των Ρωμαίων και της Ανόδου και της Παρακμής τους» πρότεινε πως «υπάρχουν πολλά γενικά αίτια, ηθικά, ή φυσικά, που λειτουργούν σε κάθε μοναρχία, προκαλούν την άνοδο της, τη διατηρούν ή την ανατρέπουν», «ότι συμβαίνει υπόκειται στα αίτια αυτά». Μερικά χρόνια αργότερα στο Esprit des lois (πνεύμα των νόμων), ανέπτυξε και γενίκευσε την ιδέα αυτή. Πάντως σε γενικές γραμμές με τη βιομηχανική ανάπτυξη του ευρωπαϊκού βορά και την ευμάρεια των μεσαίων και ανώτερων τάξεων, η ιστορία ειδώθηκε ως πρόοδος. Η ανθρωπότητα προχωράει προοδεύοντας. Άρα, η ιστορία, είναι ιστορία καταγραφής αυτής της προόδου.

Η άποψη της προόδου του πολιτισμού, υποστηρίχθηκε και από τις σχηματιζόμενες τότε, στην Ευρώπη, επιστήμες της αρχαιολογίας και της βιολογίας. Όμως, επειδή αναπτύχθηκαν μέσα στα ιδεολογικά πλαίσια της ανάπτυξης των εθνικών κρατών, πήραν από την αρχή μια εθνικιστική κατεύθυνση που ζημίωσε την έρευνα. Γιατί στον μεν τομέα της αρχαιολογίας περιορίστηκαν σε μια ρομαντική αντίληψη της αρχαιότητας, στην δε βιολογία αντί να μελετήσουν την εξέλιξη των ειδών σύμφωνα με τη θεωρία του Δαρβίνου, έδωσαν μια φυλετική κατεύθυνση στην εθνολογία, χωρίζοντας τους λαούς σε ανώτερους και κατώτερους. Μάλιστα αυτή η εθνικιστική αντίληψη για ανώτερους και κατώτερους λαούς εκφράστηκε και φιλοσοφικά από τον Χέγκελ, τον μεγάλο γερμανό στοχαστή ο οποίος πρόβαλε το εθνικό κράτος ως την ανώτερη μορφή κοινωνικής οργάνωσης, έναντι της πρωτόγονης οργάνωσης των φυλών στις αποικίες. Δηλαδή η πολιτική μορφή του εθνικού κράτους έγινε μεζούρα για να αξιολογηθούν οι λαοί.

Κάναμε αυτή την σχηματική αναδρομή στην εναλλαγή των αντιλήψεων για το χρόνο και την ιστορία που είχαν οι άνθρωποι μέσα στους αιώνες. Γιατί είναι σημαντικό να γνωρίζουμε ότι οι δικές μας αντιλήψεις είναι δημιουργία πρόσφατη. Είπαμε πως οι νεότεροι Έλληνες, γαλουχημένοι στα πλαίσια του εθνικού κρά-

τους το 19ο αιώνα, έχουμε μια αντίληψη για το χρόνο και την ιστορία «εθνική». Δηλαδή ούτε αρχαιοελληνική, ούτε χριστιανική. Αν δούμε την ελληνική αρχαία ιστορία μέσα από την εθνική μας συνείδηση θα αποτύχουμε, γιατί θα φτιάξουμε ένα ρομαντικό αφήγημα. Το ίδιο και με τον Χριστιανισμό. Οι ιστορικοί αυτό το γνωρίζουν, και με τη βοήθεια της αρχαιολογίας, της επιγραφικής επιστήμης, της παλαιοτολογίας, της κοινωνικής ανθρωπολογίας, της γεωλογίας και τα σύγχρονα μέσα χρονολόγησης των ευρημάτων, πασχίζουν να αφήσουν στην άκρη την ιδεολογία.

Μελετώντας τη σύγχρονη ελληνική ιστορία, βλέπουμε πως το μικρό γεωγραφικά και ασθενές οικονομικά, ελληνικό κράτος του 19ου αιώνα, και με το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των ελλήνων εκτός των συνόρων, δεν ήταν σε θέση να αναπτύξει έναν «επιθετικό εθνικισμό» όπως οι βορειοευρωπαίοι. Ο επιθετικός εθνικισμός προϋποθέτει οικονομική ευρωστία, και τεχνολογική υπεροχή, που μεταφράζεται σε στρατιωτική και πολιτική υπεροχή. Χωρίς αυτά, η ελληνική κοινωνία αναγκαστικά κατέφυγε στην επίκληση του σπουδαίου παρελθόντος, στην επίκληση της αρχαιότητας, ή και του χριστιανισμού μας, για να δείξουμε στους ευρωπαίους ότι είμαστε πολιτισμένοι, με σπουδαίο παρελθόν. Για το σκοπό αυτό δεν χρειαζόταν να καταβάλουμε μεγάλη προσπάθεια, καθώς οι βορειοευρωπαίοι στα βιβλία τους της ιστορίας που διδάσκονταν στα πανεπιστήμια, όπως η Ιστορία της Ελλάδας του Γκρόουτ, ενσωμάτων τις επιδιώξεις της ανερχόμενης και πολιτικά προοδευτικής ευρωπαϊκής μεσαίας τάξης, σε μια εξιδανικευμένη εικόνα της αθηναϊκής δημοκρατίας, όπου ο Περικλής παρουσιαζόταν σαν μεταρρυθμιστής της σχολής του Μπέθαμ και η Αθήνα εμφανιζόταν σαν μια αυτοκρατορία όπως η Βρετανική!

Το πρόβλημα με την νεοεμφανιζόμενη αρχαιολογία ήταν ότι τα ευρήματα δεν τα μελέτησαν ως δείγματα της κοινωνικής κοσμοθεωρίας των αρχαίων, αλλά τα είδαν μέσα από τις ανάγκες της μεσαίας και ανώτερης ευρωπαϊκής τάξης, ως δείγματα «αισθητικής» τελειότητας. Αγάλματα όπως του Απόλλωνα, της Αφροδίτης, της Αθηνάς, της Άρτεμης κ.τ.λ. δεν ειδώθηκαν ως ιερά αντικείμενα τα οποία εξατομίκευαν τις μαγικό-θρησκευτικές αντιλήψεις των ανθρώπων εκείνης της εποχής. Τα είδαν απλά ως «έργα τέχνης», ως «αισθητικά αντικείμενα» όπως αυτά που συσώρευαν οι ευγενείς στα παλάτια και τα αρχοντικά τους ως είδη πολυτελείας, και τα οποία χρησιμοποιούσαν στους μεταξύ τους ανταγωνισμούς γοήτρου.

Στο επόμενο άρθρο μας την άλλη Παρασκευή θα δούμε ότι ο J. J. Winchelman, ήταν αυτός που προσανατόλισε την αρχαιολογία στην αποκλειστική αισθητική αποτύπωση των αρχαιολογικών ευρημάτων με αποτέλεσμα να μη υπάρξει ενδιαφέρον για την προϊστορική αρχαιολογία, και παλαιοτολογία, γιατί το υλικό της δεν αποτελείται από κοσμήματα ή «έργα τέχνης» που προσελκύουν το ενδιαφέρον του κοινού, των συλλεκτών και των εμπόρων. Επιπλέον η έρευνα της εξέλιξης του ανθρώπου, η «ανθρωπογένεση» ήταν ένα θέμα καινοφανές που συναντούσε την αντίδραση της χριστιανικής κοινωνίας.

Ο επιθετικός εθνικισμός προϋποθέτει οικονομική ευρωστία, και τεχνολογική υπεροχή, που μεταφράζεται σε στρατιωτική και πολιτική υπεροχή.